A szocialista építés nemzeti és általános érvényű vonásairól[1]

KISS ARTÚR

A marxizmus—leninizmus zászlaja alatt küzdő szocialista forradalmak győzelme és a szocializmus építése először Oroszországban, majd az európai és ázsiai népi demokratikus országokban a paradoxonok sorozatát nyitotta meg: 1. Az egyetemesnek mondott és tartott hagyományos proletárforradalmi elmélettől eltérően a szocializmus nem a fejlett, hanem a kapitalista szempontból fejletlen országokban diadalmaskodott, sőt további terjedése zömmel viszonylag elmaradt kapitalista országok sorában valósult meg. 2. A forradalom nem egyszerre, egyidejűleg, hanem egymás után, különböző időszakokban győzött. 3. A szocialista építés az egyetemesnek hitt marxi értelmezésektől és főleg a múlt századi és század eleji nemzetközi munkásmozgalom elképzeléseitől sok tekintetben eltérően ment végbe. A logikailag kifogástalan tételek nemegyszer a papíron maradtak, a hozzájuk mereven ragaszkodók doktrinéreknek (ha ugyan nem a forradalom árulóinak) bizonyultak. Ugyanakkor — mint ahogy e nézeteket H. G. Wells jellemezte — értelemmel szinte fel sem fogható fantazmagóriák valósultak meg, a szocializmus felépült egy a háború és az intervenció ezernyi sebétől vérző, elmaradt országban, a Szovjetunióban.

E paradoxonok vezettek el az első világháború utáni nemzetközi munkásmozgalom egyik legnagyobb eszmei válságához. A marxizmusnak a proletárforradalomra és főleg az utána következő időszakra vonatkozó programja csődöt látszott mondani. A burzsoázia ideológusai nem is késlekedtek annak bizonygatásával, hogy „a történelem, íme, rácáfolt Marxra". A szociáldemokrácia pedig, melynek alapvető dogmáit, előítéletté vált koncepcióit a Szovjetunió szocialista építésének gyakorlata tagadta, sohasem szűnt meg hangoztatni: „a leninizmus a marxizmustól eltérő renegátság", „a leninizmus speciális orosz jelenség, amely a sajátos orosz körülmények összejátszása következtében véletlenszerűen győzedelmeskedett", „a leninizmus útján bekövetkezett győzelem megismételhetetlen", „a leninizmus szocialista forradalmi programja, a szocialista építés lenini terve nem nemzetközi érvényű elv". A szociáldemokrata ideológusok éppúgy, mint a burzsoá teoretikusok szakadatlanul erősítgették: „a forradalom győzelme időleges", „a forradalmon elkerülhetetlenül úrrá lesznek a thermidoriánus erők, amelyek elsősorban az elmaradt viszonyokhoz kapcsolódó nem proletár tömegekre támaszkodhatnak".

Ennek a maga idejében is rágalmazó propagandának megsemmisítő cáfolatát adta a II. világháború utáni szocialista átalakulás története. A szocializmus útjára lépő népi demokratikus országokban rendkívül hasznosaknak, sikeresen alkalmazhatóknak, vagyis nemzetközi jelentőséggel bíróknak bizo-

[1] Vitacikk.

nyultak a Szovjetunió rendkívüli körülmények közt végbemenő szocialista építésének tapasztalatai. Azok, akik „a szovjet kolosszus menthetetlen összeomlását", „a fantasztikus kísérlet kudarcát" várták, a szocialista forradalom második világháború utáni időszakban bekövetkezett további terjedésével kényszerültek e várakozásuk feladására.

Az, hogy a szovjet tapasztalatok nemzetközi érvényűeknek bizonyultak, a személyi kultusz éveiben megszülte az ellenkező végletet: a szocialista építés e sikeresnek bizonyult programjának kanonizálását, aminek hazánkban csupán groteszk megnyilvánulása volt az, hogy — miként a Szovjetunióban — mi is az első ötéves tervben akartuk megvalósítani a mezőgazdaság kollektivizálását, felépíteni a magunk Magnyitogorszkját Sztálinvárosban, megteremteni a magunk gyapotmezőit az Alföldön és teacserjeültetvényeinket a Mecsekben és a Hegyalján. Úgy gondolom, a gyakorlatban kipróbált szovjet tapasztalatok nemzetközi jellegének eltúlzása az egyik alapja a — nemcsak a használható pozitív eredményeket, hanem a személyi kultuszt is magában foglaló — sztálini politika — dogmatikus rehabilitálásának és védelmezésének is.

I.

Szükségképpen vetődik fel a kérdés: mi a nemzeti és mi a nemzetközi, mi az internacionális és mi az egyetemes jelentőségű a szocialista építés elméletében és gyakorlatában? E probléma nemcsak általános elméleti, hanem gazdaságpolitikai és gazdaságtörténeti szempontból is rendkívül jelentős.[2]

E kérdés megválaszolásához elkerülhetetlenül vissza kell térnünk a szocialista építés marxi—lenini elméletének fejlődés-történetéhez.

Ismeretes, hogy Marx és Engels — akiktől távol állott mindenfajta utópizmus — nem bocsátkoztak a jövő társadalom elérése útjainak részletesebb elemzésébe. Ezért a szocialista társadalom felépítésére vonatkozó legáltalánosabb elképzeléseiket elszórt utalásaikból kell rekonstruálni. Ezek összegezése nagyjából a szocialista építés következő modelljét adja: 1. A szocializmus győzelme csakis a fejlett kapitalista országokban következhet be, 2. e győzelem csupán ez országok munkásosztályai együttes forradalmi akciójának gyümölcse lehet, 3. a szocialista erők hatalomátvételét egy rövidebb történelmi átmenet, a proletárdiktatúra korszaka követi, ebben végbe megy a kapitalista viszonyok felszámolása, az osztály nélküli társadalom felépítése.

Ez a program képezi az I., majd a II. Internacionálé szociáldemokrata pártjainak vezérfonalát, ennek alapján dolgozzák ki a különböző akcióprogramokat a hatalom átvétele utáni időre, folynak és dőlnek el a viták a győzelem utáni időszak kérdéseiről.

A szocialista forradalom fejlődésének menete másként alakult: A forradalom először a kapitalista szempontból elmaradott Oroszországban győzedelmeskedett, majd, óriási nehézségek leküzdésével, a világon első ízben felépült a szocialista társadalom. Ezt követte a szocializmus sorozatos győzelme a

[2] Az adott keretek között természetesen nem térhetünk ki részletesebben a szocialista építésnek a különböző országokban kialakult sajátos tapasztalataira, illetve a magukat szocialistának mondó, de nem tudományos szocializmus alapján álló országoknak azokra a tapasztalataira, melyeket az új társadalmi viszonyok megteremtésében szereztek.

tőkés szempontból elmaradott kelet- és közép-európai, valamint távol-keleti országokban.

Vajon ezek az eredmények ténylegesen megcáfolták-e Marx zseniális hipotéziseit? Vajon teljességgel ellentmondottak-e a marxizmus minden elvének? Marxnak a szocialista forradalom elkerülhetetlenségére, az új, szocialista társadalom felépíthetőségére, e társadalomépítés több — a szocializmus és a kommunizmus — periódusára vonatkozó állításait e gyakorlat semmiképpen sem érintette. Sőt, a szovjet, majd a népi demokratikus országok gyakorlata ezek egyetemes — az elmaradott országok legkülönbözőbb viszonyai között is érvényes — jellegét bizonyította.

A Szovjetunió, majd a népi demokratikus országok tapasztalata azonban módosította a szocialista forradalom kitörésére, nemzetközi lezajlására és a szocialista építés egyes részkérdéseire vonatkozó marxi elképzeléseket.

Vajon ezek a marxi gondolatoktól teljességgel eltérő, rendkívüli eredmények voltak? Nem. „Egy társadalomalakulat soha nem tűnik el addig, amíg nem fejlődtek ki mindazok a termelőerők, amelyeknek számára elég tágas és új, magasabbrendű termelési viszonyok soha nem lépnek helyébe, amíg anyagi létezési feltételeik magának a régi társadalomnak méhében ki nem alakultak. Ezért az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé amelyeket meg is tud oldani, mert ha pontosabban megvizsgáljuk, mindig azt látjuk, hogy a feladat maga is csak ott merül fel, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak, vagy legalábbis létrejövőfélben vannak."[3]

Marx sohasem foglalkozott azzal a feladattal, hogy helyre és napra pontosan megjelölje: milyen szinten válik lehetetlenné a régi alakulaton belül a termelőerők fejlődése, milyen fokot kell az anyagi életfeltételek fejlődésének elérnie ahhoz, hogy a magasabbrendű, új termelési viszonyok kialakulhassanak. Viszont annak leszögezése, hogy az új feladat csak ott merül fel, ahol már megvannak megoldásának feltételei, vagy legalább is keletkezőben vannak, teoretikusan utal arra, hogy egy adott forradalmi átalakulás feladata különböző fejlettségi szinten levő társadalmakban merülhet fel.

Ennek az elvi álláspontnak a konkrét valóságra való alkalmazása jut kifejezésre azokban a marxi—engelsi fejtegetésekben, melyek az 1870—1880-as években az oroszországi forradalmi átalakulás esélyeit elemzik. 1877-ben Marx a következőket írja: „Oroszország . . . (a kapitalizmus útjára épphogy rálépett Oroszországról van szó — K. A.) régóta az átalakulás küszöbén állott, minden előfeltétel megérett már erre." Az 1877-78-as orosz-török háború évekkel gyorsította meg a forradalmi átalakulás kirobbanását. — „A forradalom *ezúttal* Keleten kezdődik, ahol az ellenforradalom eddig sértetlen bástyája és tartalékhadserege van."[4]

Marx ebben az időben lehetségesnek tartotta azt is, hogy az oroszországi társadalmi átalakulás a nyugat-európai tőkés rend kialakulásának útjától (a földművelők kisajátításától és bérmunkássá változta tásától), meghatározott fejlődésmenetétől eltérően mehet végbe: „Ha Oroszország tovább halad azon az úton, amelyre 1861-ben lépett, *el fogja mulasztani a legszebb alkalmat, amit a*

[3] Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. MEM 13. köt. Bp. 1965. 7. o.
[4] Marx 1877. szept. 27-i levele F. A. Sorgéhoz. Marx—Engels: Válogatott levelek. Szikra, 1950. 366. o. (Kiemelés — K. A.)

történelem egy népnek valaha is nyújtott arra, hogy a kapitalista rendszer végzetes viszontagságait elkerülje."[5]

Ebben az átalakulásban, mint Marx és Engels írják, nagy szerepe lenne az oroszországi földközösségnek, amelyet Marx mint Oroszország társadalmi újjászületése támaszpontját jellemzett.[6]

Néhány év telik el a sorok megírása óta. A kapitalizmus viharos gyorsasággal hatol be az orosz mezőgazdaságba és iparba. Végbemegy a parasztság polarizációja, óriási tömegeinek elszegényedése, elvándorlása a faluról, mezőgazdasági idény-, illetve ipari munkássá válása. A faluközösség a földesúri és kulák kizsákmányolást megkönnyítő, illetve növelő formává lesz. E rohamos fejlődés nyilvánul meg például abban, hogy az európai-oroszországi gyárak száma az 1876-os 7419-ről (utolsó évi adatként valószínűleg ez év adataira támaszkodva írhatta 1877. évi prognózisát Marx) 1885-re csaknem 230%-ra, 17014-re nőtt, a bennük létrehozott termelési érték pedig több mint 230%-ra emelkedett, míg a bennük dolgozó munkások száma csaknem 50%-kal gyarapodott.[7]

Ezeknek a tényeknek alapján — melyek mintegy elzárták a szocialista fejlődésnek a nyugatitól eltérő útját — Engels már 1884-ben arról ír, hogy az őskommunizmus Jáván, „akárcsak Indiában és Oroszországban, ma a legszebb és legszélesebb alapot nyújtja a kizsákmányolás és zsarnokság számára . . ."[8]

1884-ben csak utalásszerűen, 1885-ben már kifejezetten arról írt, hogy „az oroszok közelednek a maguk 1789-éhez".[9]

Engels ugyanakkor azt is kiemelte, hogy a helyzet feszültsége, a forradalmi tényezők felhalmozódása, a nép nyomorúságos gazdasági helyzete és a mind kibírhatatlanabbá váló önkényuralommal szembeni ellenállás növekedése következtében „ha ott 1789 egyszer elkezdődött, akkor 1793 nem fog váratni magára".[10]

Engels 1893-ban mégegyszer visszatér arra a kérdésre, miként lett volna elképzelhető a szocializmus fejlődése a földközösség átalakulásán keresztül, melyek lettek volna a feltételei annak, hogy a kapitalizmust elkerüljék. „. . . Oroszországban, csakúgy mint másutt, nem lehetséges egy magasabb társadalmi forma kifejlesztése a primitív agrárkommunizmusból, ha ez a magasabb forma nem áll már fenn egy másik országban, úgy hogy mintaképül szolgálhat... Ha Nyugat-Európa 1860—1870-ben érett lett volna ilyen (szocialista — K. A.) átalakulásra, ha akkoriban Angliában, Franciaországban stb. megkezdték volna ezt az átalakulást, akkor az oroszok hivatva lettek volna arra, hogy megmutassák, mit lehet csinálni az ő földközösségükből, amely abban az időben még többé-kevésbé sértetlen volt."[11] Nyugaton azonban nem hajtották végre

[5] Marx 1877 novemberi levele az „Otyecsesztvennije Zapiszki" szerkesztőségéhez. Uo. 370. o. (Kiemelés — K. A.) Erről a sajátos utat jelentő átalakulásról mint nagy lehetőségről, melyet az azóta bekövetkezett fejlődés lehetetlenné tett, még 1892-ben is ír Engels. Lásd Engels 1892. márc. 15-i levelét N. F. Danyielszonhoz. Uo. 521. o.

[6] Marx 1881. márc. 8-i levele V. J. Zaszulicshoz. Uo. 405. o.

[7] Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Összes Művei 3. köt. Kossuth, 1964. 561. o.

[8] Engels 1884. febr. 16-i levele K. Kautskyhoz. Marx–Engels Vál. lev. Id. kiad. 434. o.

[9] Engels 1884. márc. 6-i és 1885. ápr. 23-i levele V. J. Zaszulicshoz. Uo. 436—437. és 452. o.

[10] Engels 1885. ápr. 23-i levele V. J. Zaszulicshoz. Uo. 453. o.

[11] Engels 1893. okt. 17-i levele Ny. F. Danyielszonnak. Marx—Engels Vál. Műv. II. köt. Kossuth, 1963. 491. o.

a szocialista átalakulást, sőt a kapitalizmus egyre gyorsabban fejlődött. Így Oroszország választhatott: vagy egy olyan termelési formát fejleszt ki a földközösségből, amelynek Nyugaton sem voltak meg a feltételei, márpedig ez nyilvánvalóan lehetetlen feladat lett volna, vagy pedig a kapitalizmus felé fejlődik. Az adott körülmények között csak az utóbbi lehetőség maradt fenn számára.

Marx és Engels idézett gondolatai rendkívül nagy jelentőségűek. Először is bizonyítják, hogy a marxizmus soha sem tagadta annak a lehetőségét, hogy a szocialista forradalom megkezdődhet egy kapitalista szempontból fejletlen országban is. Másodszor bizonyítják, hogy Marx és Engels egyáltalán nem tartotta kizártnak azt, hogy a szocialista forradalom győzzön és a szocializmus felépüljön egy tőkés szempontból elmaradott országban (vagyis ott, ahol „az anyagi feltételei még csak keletkezőben vannak"). Amennyiben Oroszország ban a tőkés fejlődés útja — a nyugati szocialista forradalom elmaradása miatt — győzedelmeskedik, a marxizmus klasszikusai elkerülhetetlennek látták a kapitalista viszonyok maradványait felszámoló polgári forradalmat, amely — az adott ország konkrét feltételei között — gyorsan átfejlődhet egy 1793-as típusú plebejus forradalommá, olyan forradalommá, amely korszerű kapitalista viszonyok között, egy fejlett munkásosztály fennállása esetén elkerülhetetlenül több lehet, mint a tőkés termelést gátló viszonyok radikális megsemmisítése.

Marxnak és Engelsnek egy tőkés szempontból fejletlen ország szocialista átalakulására vonatkozó prognózisai időleges epizódok voltak a szocialista forradalom és a szocialista építés kérdéseivel foglalkozó tudományos szocialista elméletük fejlődésében. A történelmi átalakulás menete a kérdést egy időre levette a napirendről. A II. Internacionálé ezért a nyugat-európai fejlődés tényei és az ezek alapján várható perspektívák alapján fogalmazta meg a szocialista átalakítás koncepcióit. Ezek — mint Lenin gúnyosan megjegyzi: „a Kautsky-féle tankönyv" — igen hasznosak voltak a maguk idejében. De ugyancsak Lenin figyelmeztetett: „... ideje már szakítani azzal a gondolattal, hogy ez a tankönyv a világ további történelmének minden fejlődési formáját előre látta".[12]

Az imperializmus és az első világháború tényeinek lenini általánosítása, az oroszországi, de az általános európai forradalmi helyzet alakulása is újra napirendre tűzte a szocialista forradalom és a szocialista építés programjának kérdését. Lenin az imperializmusban végbemenő gazdasági és politikai fejlődés egyenlőtlenségéből vonja le azt a zseniális következtetést, hogy a szocializmus győzelme lehetséges eleinte egynéhány, vagy akárcsak egyetlen kapitalista országban. A szocialista forradalomra érett és számba jöhető országok — Lenin szerint — nem feltétlenül a tőkés szempontból fejlett országok lesznek, hanem azok, amelyekben az imperializmus ellentmondásai legjobban összpontosulnak, kiéleződnek, s amelyek ennélfogva az imperializmus leggyengébb láncszemei. Mélyreható elemzéssel világított rá, hogy a cári Oroszország egyike ezeknek az országoknak. Ennek az elemzésnek az alapján készítették elő az orosz bolsevikok a szocialista forradalmat, és vitték győzelemre a szocialista átalakulás ügyét.

A szocialista forradalmi átalakulás eddigi menete valóra váltotta Lenin e feltételezéseit. A forradalom mind ez ideig zömmel a tőkés fejlődés szempontjá-

[12] Lenin: Forradalmunkról. Művei 33. köt. Szikra, 1953. 480—481. o.

ból elmaradottabb országokban győzött, a szocializmus viszonylag fejletlen kapitalista országokban épült fel, illetve épül. A szocialista átalakulásnak ez a fejletlen országokban kezdődő sajátos menete olyan történelmi tény, amely a társadalmi fejlődés konkrét folyamataira, az imperializmus feltételei között végbemenő egyenlőtlen fejlődésre, a forradalom objektív és szubjektív feltételeinek sajátos alakulására vezethető vissza. A szocializmusnak az elmaradott országokban aratott győzelmét a burzsoázia és az opportunizmus különböző ideológusai annak bizonyítására igyekeznek felhasználni, hogy a szocializmus nem a fejlődés egyetemes szakasza, hanem csupán valamiféle különös (és kikerülhető) útja, annak módszere, hogy az elmaradott országok miként modernizálják gazdaságukat.

A proletárforradalom e különösnek tűnő folyamatában két mozzanat — a fejlett kapitalista országok szocialista átalakulása megkezdésének nehézségei és az elmaradottabb országok forradalomra érettségének viszonylag magas foka — fonódik össze. Erre a vonásra, általános formában, Lenin is rávilágított: „... könnyebben kezdődik meg a mozgalom azokban az országokban, amelyek nem tartoznak a kizsákmányoló országok közé, vagyis azok közé, amelyeknek lehetőségük van könnyebb fosztogatásra és meg tudják vesztegetni munkásaik felső rétegeit".[13]

Évszázadunkban kétszer — az első világháború idején és az azt követő forradalmi fellendülés időszakában, valamint a második világháborút közvetlenül követő időben — nyílott alkalom arra, hogy a szocialista forradalom egy sor tőkés országban győzedelmeskedhessék.

Mindkét időszakban sajátos körülmények játszottak közre abban, hogy a forradalmi hullám nem járt tartós eredménnyel a fejlett tőkés országokban, hanem csupán Kelet- és Közép-Európában, illetve a Távol-Keleten győzedelmeskedett.

Az első világháború utáni fejlődés ilyen irányba ható főbb tényezőiként Lenin kiemelte: 1. A győztes államok rabságban tartják Németországot, Ausztriát, Magyarországot, s így a külső imperialista erőszak segíti elfojtani, illetve maga nyomja el a forradalmi mozgalmat. 2. „... több állam — mégpedig a legrégibb nyugati államok — a győzelem következtében olyan viszonyok közé került, hogy ezt a győzelmet arra használhatja fel, hogy elnyomott osztályainak bizonyos engedményeket tegyen — lényegtelen engedményeket, amelyek azonban ezekben az országokban mégis késleltetik a forradalmi mozgalmat és valami 'társadalmi béke'-félét hoznak létre".[14] 3. Ez a győzelem a győztes országokban kiváltotta a soviniszta hullámot, a legyőzöttekben a revanshangulatot, ami széles tömegeket a burzsoá eszmei befolyásnak rendelt alá. 4. A tőkés rend konszolidálásában óriási szerepet játszott az opportunizmus. Mint Lenin írta: „A gyakorlat bebizonyította, hogy a munkásmozgalomnak az opportunista irányhoz tartozó vezetői — jobb védelmezői a burzsoáziának, mint maguk a burzsoák. Ha nem ők vezették volna a munkásokat, a burzsoázia nem tudta volna fenntartani uralmát."[15] Ugyancsak Lenin mondja:

[13] Lenin: Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának munkájáról a munkás-, katona- és parasztküldöttek szovjetjeinek harmadik összoroszországi Kongresszusán; 1918. jan. 11 (24). Művei 26. köt. Szikra, 1952. 489. o. Lásd még e gondolatot pl. Lenin: A Harmadik Internacionálé és helye a történelemben. Művei 29. köt. Szikra, 1953. 313. o.

[14] Lenin: Inkább keveset, de jobban. Művei 33. köt. Id. kiad. 501. o.

[15] Lenin: Előadói beszéd a nemzetközi helyzetről és a Kommunista Internacionálé alapvető feladatairól a Kommunista Internacionálé II. Kongresszusán. 1920. júl. 19. Művei 31. köt. Szikra, 1951. 230. o.

„Ha az Internacionálé nem lett volna árulók kezében, akik a válságos pillanatban megmentették a burzsoáziát, nagy esélye lett volna annak, hogy sok hadviselő országban közvetlenül a háború befejezése után, úgyszintén egyes semleges országokban, ahol a nép fel volt fegyverezve, a forradalom gyorsan bekövetkezhetett volna és akkor más lett volna a dolgok kimenetele."[16] 5. A szocialista forradalom tudatos erői, a kommunisták az első világháborút közvetlenül követő időre eszmeileg és szervezetileg még nem erősödtek meg, ami elkerülhetetlenül csökkentette a forradalmi tömegmozgalom helyes irányba való kibontakozását. Ehhez hozzájárult mind az antant, mind a volt központi hatalmak országaiban a kommunisták, a haladó erők üldözése, az ellenük kifejtett, sok esetben polgárháborúra emlékeztető terrornak a bénító hatása is.

Míg a nyugati fejlett tőkés országokban a fenti okok gátlóan hatottak a szocialista forradalom kibontakozására, magában Oroszországban összecsomósodtak az imperializmus ellentmondásai és érvényesülhettek a proletárforradalmi átalakulás — már Marx és Engels által is észrevett, de részletesen Lenin műveiben visszatükrözött — tényezői.

Oroszországon kívül, mint Lenin megállapította, az egész Kelet mozgásba jött. Egyrészt az imperializmusban az anyaországban végbemenő fenti folyamatok hatványozottan érvényesülnek a gyarmatokon, másrészt, — s ezt a gondolatot különösen hangsúlyozta Lenin — „Az imperialista háború segített a forradalomnak: a burzsoázia a gyarmatokról, az elmaradott országokból, az istenhátamögötti vidékekről ragadott ki katonákat, hogy részt vegyenek ebben az imperialista háborúban . . . Az imperialista háború a függő népeket bevonta a világtörténelembe".[17] Másutt, elmélyítve e gondolatot, Lenin így írt: „számos országban, a Keleten, Indiában, Kínában stb. éppen a legutóbbi imperialista háború következtében megkezdődött . . . az általános európai erjedés . . . olyan fejlődésbe sodródtak, amelynek szükségképpen az egész világkapitalizmus válságára kell vezetnie . . . ma már az egész világ bekerül abba a mozgalomba, amelyből meg kell születnie a szocialista világforradalomnak."[18]

A tőkés szempontból fejletlen országok szocialista átalakításának programja ilyen körülmények között újból napirendre kerül. Lenin — az oroszországi szocialista átalakulás korábbi marxi—engelsi koncepciójának megfelelően — a Komintern II. kongresszusán meghirdeti: a kommunistáknak a kapitalizmus előtti viszonyok között élő országokban is vállalniok kell a vezető szerepet. A szocialista társadalom eszméjét e társadalmak dolgozó tömegei is el tudják már sajátítani, magukévá tudják tenni. Az előrehaladott országok proletariátusa kell hogy harcukban segítse őket. Ezzel kapcsolatban adódik e népek perspektívájának kérdése: azoknál a tőkés szempontból elmaradott népeknél, amelyek most szabadulnak fel és lépnek a haladás útjára, elkerülhetetlen-e a nemzetgazdaság fejlődésének tőkés szakasza? Lenin — a korábban idézett marxi gondolatmenet alapján határozottan leszögezi: „Ha a győztes forradalmi proletariátus rendszeres propagandát fog köztük folytatni, a szovjet kormányok pedig minden rendelkezésükre álló eszközzel segítségükre sietnek, akkor nem helytálló az a feltevés, hogy a fejlődés tőkés szakasza az elmara-

[16] Lenin: Beszéd a moszkvai szovjet ünnepi ülésén a III. Internacionálé első évfordulója alkalmából, 1920. márc. 6-án. Művei 30. köt. Szikra, 1953. 420—421. o.

[17] Lenin: Előadói beszéd a nemzetközi helyzetről és a Kommunista Internacionálé alapvető feladatairól a Kommunista Internacionálé II. Kongresszusán. 1920. júl. 19. Művei 31. köt. Id. kiad. 231—232. o.

[18] Lenin: Inkább kevesebbet, de jobban. Id. kiad. 501—502. o.

dott népeknél elkerülhetetlen... a Kommunista Internacionálénak — mondotta Lenin — le kell szegeznie és elméletileg meg kell indokolnia azt a tételt, hogy az előrehaladott országok proletariátusának segítségével az elmaradott országok áttérhetnek a szovjetrendre és bizonyos fejlődésfokokon keresztül — a kommunizmusra, a tőkés fejlődési szakasz elkerülésével."[19]

Ha a Kelet akkori forradalmasodása egy sor polgári demokratikus forradalmon (pl. a kínain, a törökön) s egy sor antiimperialista nemzeti mozgalmon (pl. az Indiai Kongresszuson, az afgán nemzeti mozgalmon, Abd el Krim szabadságharcán Marokkóban és másokon) túl Oroszországon kívül akkor közvetlenül csak a Mongol Népköztársaság létrejöttére vezetett is, ezen átalakulások mégiscsak előkészítették a szocialista forradalmi és a nemzeti demokratikus mozgalom II. világháború utáni második felvonását, melynek során az imperializmus lánca immár több helyen szakadt meg, s számos ország lépett a szocialista építés útjára. (Gondoljunk pl. arra, hogy e harcokban kikovácsolódott a forradalmi átalakulás élcsapata, széles tömegek forradalmi tapasztalatokra tettek szert, a nemzeti burzsoázia egyes rétegei lelepleződtek a gyarmatosítókkal való együttműködés miatt, más részei pedig politikailag szakítottak az imperializmussal.)

A szocialista forradalmi átalakulásnak a második világháború utáni sajátos menetében az első világégés utáni időszakhoz hasonló számos tényező (például, hogy a győztes, sőt egyes legyőzött országok tőkései a munkásmozgalom jelentős nyomásának hatására ismét arra kényszerültek, hogy a háború utáni konjunktúra eredményeiből a dolgozó tömegek helyzetét javítsák, ami viszont objektív következménye volt a forradalmi mozgalmak bizonyos gyengülésének, vagy hogy az opportunista vezetők újra történelmi szerepet játszottak a tőkés rend védelmében, a fasiszta megszállás alá került országok munkásmozgalma meggyengült stb.) mellett több újszerű és sajátos tényező is akadályozta a szocialista forradalom hullámának a fejlett tőkés országokra való átcsapását. Ezek 1. A fejlett tőkés országok uralkodó osztályainak egy része résztvett a gyűlölt hitleri fasizmus elleni küzdelemben, ami növelte befolyásukat a dolgozó tömegek között. 2. Az antifasiszta összefogás során a szocialista forradalmi átalakulás programja alárendelődött a fő ellenség, a fasizmus elleni küzdelem szükségleteinek. 3. A levert tengelyhatalmak, valamint a háború és a német megszállás alatt legyengült fejlett tőkés országok területét a nyugati szövetségesek csapatai szabadították fel és szállták meg, s így a második világháború előtti „müncheni politika" antikommunista és szovjetellenes vonalát folytatva potenciálisan is a burzsoá reakció erőit konszolidálták és erősítették, sőt esetenként aktívan és hatékonyan avatkoztak be ez országok belügyeibe és akadályozták a dolgozók sikeres harcát a tőkés rend ellen. (Szemléltetően tanúskodott erről a görög polgárháború; vagy az 1947-es francia és olasz kormányválság példája, amikoris a leghaladóbb népi erőket kiszorították a kormányból.) 4. A szocializmus tudatos hívei, a kommunisták, akik szinte minden országban az ellenállás vezető erejét alkották, a több évi szakadatlan küzdelemben óriási vérveszteségeket szenvedtek — a nyugateurópai kommunista pártok emiatt csaknem mindenütt nemcsak az „ellenállás pártja", hanem a „vértanúk pártja" elnevezést is elnyerték — s így természetesen nem tudták megfelelően előmozdítanai a forradalmi mozgalom

[19] Lenin: A nemzeti és gyarmati kérdésben kiküldött bizottság jelentése a Kommunista Internacionálé II. Kongresszusán. 1920. júl. 26. Művei 31. köt. Id. kiad. 243—245. o.

ügyét. Ebben a szervezeti okokon túl az is szerepet játszott, hogy a szocialista átalakulásra vonatkozó stratégiai, illetve taktikai elképzeléseik nem voltak kellően kidolgozva. Így pl. némileg túlértékelték az antifasiszta egységfrontba tömörült különböző osztályerők demokratikus és haladó jellegét, irreálisnak bizonyult a társadalmi átalakulásnak az antifasiszta koalíció közös kormányzásán keresztül vezető békés útjára vonatkozó koncepciójuk. 5. Különösen a nyugati tőkés országokban már 1946 elejétől magasra felkorbácsolták a hidegháborús hisztériát, felszították a kommunistaüldözés lángját, megosztották az antifasiszta egységet, elszigetelték és defenzívába szorították a szocialista forradalom tudatos erőit. Ezt a hisztériát — nem egyszer a személyi kultusz tényleges bűneinek (Voznyeszenszkij-ügy, Rajk-ügy stb.) — vagy vélt hibáinak — hozzáértő felnagyításával táplálták.

Eltérően alakult a helyzet számos kelet- és közép-európai országban, valamint Távol-Keleten.

A szovjet hadsereg által felszabadított kelet- és közép-európai országokban az imperializmus beavatkozásától elhatározó méretekben nem háborítva kibontakozhatott a kapitalizmus és a szocializmus erőinek küzdelme. A szovjet hadsereg puszta jelenléte potenciálisan is a haladás erőit szilárdította, bázisukul szolgált, míg a reakció megmozdulásait nagymértékben paralizálta. A kiélezett harc során a nép túlnyomó többségének érdekeit képviselő erők győzedelmeskedtek. Ebben az eredményben, azon túl, hogy a Szovjetunió pajzsul szolgált számukra, valamint erkölcsi, gazdasági, politikai segítséget nyújtott ez országok népeinek, jelentős szerepet játszott az is, hogy Európa e részén összefonódott a német megszállás elleni antifasiszta nemzeti felszabadító harc és a feudalizmus maradványai elleni küzdelem, a polgári demokratikus feladatok megoldása a szocialista forradalom tennivalóinak megvalósításával.

Sajátosan alakult a szocialista forradalom menete a Távol-Keleten, mely még az első világháború utáninál is jobban belekerült a háború, a világtörténelem sodrába.

1. A japán imperializmus agressziója arra kényszerítette a burzsoá kormányokat, köztük az imperialista hatalmakat, hogy mozgósítsanak, felfegyverezzenek és harcba vessenek széles tömegeket. A harc immár a gyarmati országok területén folyt, mégpedig nem távoli imperialista célokért, mint az első világháborúban, hanem a fenyegetett haza védelmében. Ennek során szorosan összefonódott az antifasiszta és nemzeti háború az imperializmus — igaz, közvetlenül egyelőre csak egyik vezető országa — elleni küzdelemmel.

A nyugati imperializmus országai a veszélyes vetélytársuk elleni küzdelem során olyan engedményeket voltak kénytelen tenni, hogy a japán militarizmus leverése után képtelenek voltak a háború előtti viszonyokat visszaállítani. Ahol megkísérelték (Kína, Indonézia, Vietnam, Malájföld, Fülöp-szigetek stb.), ott hosszantartó fegyveres harcba bonyolódtak. Csak egyes országokban tudták elérni, hogy a harc ne vezessen ez országok szociális arculatának gyökeres megváltozására. Kína és Vietnam esetében azonban a harc végeredménye az imperialista országok kudarca volt. A japán imperializmus elleni küzdelemben felvértezett és egybeforrt felszabadító erők harcukat immár általában az imperializmus minden fajtája elleni küzdelemmé fejlesztették át, és a volt gyarmatosítók, vereséget szenvedve, kénytelenek voltak kivonulni a kínai szárazföldről, Észak-Vietnamból, Kambodzsából, Laoszból.

2. A Japán, majd általában az imperializmus elleni küzdelemben végeredményében jelentős szerepe volt annak, hogy a szovjet hadsereg hatalmas

szerepet játszott az ázsiai szárazföld nagy részén (Mandzsúria, Korea) levő japán erők leverésében. Felszabadító háborúja — miként Kelet- és Közép-Európában is — óriási hatást gyakorolt a forradalmi erők fejlődésére. Így például a szovjet hadsereg győzelme az erőviszonyok megváltoztatása révén közvetlenül is elősegítette a legszervezettebb és legtekintélyesebb kínai forradalmi erőnek, a kínai kommunistáknak és az általuk vezetett Népi Felszabadító Hadseregnek a kínai politikai élet legjelentősebb tényezőjévé válását, felfegyverzését, és ezzel lehetővé tette, hogy a népi Kína erői a rájuk kényszerített polgárháborúban győzelmet arassanak.

3. Az ázsiai kontinens legnagyobb országának, Kínának kiválása az imperializmus rendszeréből és szembefordulása vele például szolgált a felszabadító mozgalmak számára.

A szocialista forradalom e fő tényezők hatása nyomán hódította meg eddig Közép- és Kelet-Európa, valamint a Távol-Kelet számos országát, aratott győzelmet a viszonylag fejletlen tőkés országokban.

II.

Milyen problémát vethet és vet is fel a szocialista forradalom győzelme a tőkés szempontból elmaradott országban vagy országok csoportjában?

Nem kétséges, különbség van a társadalmi átalakulás anyagi létfeltételeit már magában hordó állapot és ama helyzet között, amelyben ezek csak részben vannak meg, vagy pedig éppenséggel „keletkezőben vannak".[20] Ennek figyelmen kívül hagyása — a hatalomátvétel utáni fejlődés nehézségeinek le-, illetve lehetőségének túlbecsülése — súlyos hibák forrása lehet. Ezt a kérdéscsoportot eddig kevésbé vették szemügyre, ezért erre részletesebben kitérek.

Az elmaradottság mindenekelőtt a termelőerők fejletlenségét jelenti, és azzal jár együtt, hogy korlátozottá válik mind a gazdasági élet fejlődése, mind a szocializmusnak megfelelő magas életszínvonal biztosítása. A szocializmus nemhogy nem a saját alapján, hanem sokszor prekapitalista viszonyokra épülve alakul és formálódik, amikor még magát a korszerű kapitalista szintnek megfelelő alapot is ki kell fejlesztenie vagy ki kell egészítenie.

Innen adódik például az a sajátosság, hogy a fejlett tőkés viszonyokat szem előtt tartó Marx is, Engels is hangsúlyozza: a forradalom a korlátaikat már feszítő kapitalista termelőerőket átveszi és ésszerűen felhasználja — míg a szocialista építésről szóló írásaikban messzemenően kisebb helyet foglal el a termelőerők hatalmas arányú fejlesztésének technikai jellegű feladatával való törődés. A szocialista építés lenini programjában viszont óriási szerepet kap a „technológiai" oldal, az iparosítás, a mezőgazdaság korszerűsítése, a villamosítás stb., sőt ezek részletekbe menő elemzése. E kérdések megőrizték fontosságukat a későbbi programatikus írásokban, az eddig győztes marxi-lenini pártok határozataiban és gyakorlatában is. Nem egyszer innen fakad az a látszat — és ezt a személyi kultusz antihumánus vonásai is megerősíthették —, mintha a szocializmus csupán a termelés fejlesztésének programja lenne. Ez a látszat tükröződik pl. az „ipari társadalom" burzsoá elméleteinek

[20] Úgy gondolom, az álforradalmárkodó szektás-dogmatikus álláspontok egyik elméleti alapja éppen a forradalomra érettség e két különböző fokának át nem látásában van.

azon beállításában is, hogy a kommunizmus az iparosításnak, a társadalom korszerűsítésének csupán egy sajátszerű és így elkerülhető szakasza.

Nyilvánvaló, hogy a szocialista forradalom fejlett kapitalista országokban történő győzelme esetén ez az eddig oly erős hangsúlyt kapott technikai aspektus háttérbe szorul, éppúgy mint ahogy a korábbinál jóval kisebb szerepet fog játszani a szocialista építés fejlettebb szakaszain.[21]

Az új társadalom anyagi létfeltételei „kialakulófélben lévő állapota" azt is jelenti, hogy a termelési viszonyok éretlenek, kapitalizálódásuk, a tőke koncentrálódása és centralizálódása nem haladt kellőképpen előre. Ennek egyik megnyilvánulása az, hogy az elmaradott országokban győztes szocialista forradalom óriási tömegű kisárutermelőt talál, akik korszerűtlen termelésük következtében nemcsak a termelőerők fejlődésének gátját képezik, hanem egyben politikailag is óriási konzervatív tényezőt jelentenek. Mint Lenin mondotta a polgárháború és az intervenció leverése után — a kispolgári ösztönösség jelenleg a szocialista forradalom legveszélyesebb ellensége. Ilyen körülmények között az e réteghez — mindenekelőtt a parasztsághoz — való viszony válik a szocialista forradalom egyik legdöntőbb kérdésévé. Rendkívül jellemző, hogy az elmaradottság feltételei mellett Lenin még az államkapitalista viszonyokat is a fejlődést előrevivő szakasznak tekintette, mivel ezek egységesítik, megszervezik, korszerűsítik a szétszórt kistermelést.

Az államkapitalista szektort és beavatkozást a gazdaság ügyeibe azonban Lenin nem tekintette csupán a kisárutermelést koncentráló, centralizáló tényezőnek. Számos írásában foglalkozik azzal, hogy az államkapitalista szektor a nagyüzemi termelés egyes szektorai jobb kihasználásának, a gazdaság fejlesztésének is egyik fő eszköze lehet. Egy 1918-ban kelt írásában, amelyet 1921-ben újra idéz, a következőket mondja: „. . . az államkapitalizmus *lépés . . . előre* a Szovjet Köztársaságunkban most fennálló helyzethez képest. Ha például fél év múlva megszilárdulna nálunk az államkapitalizmus, ez óriási siker volna és a legjobb biztosíték volna arra, hogy egy éven belül véglegesen megszilárduljon és legyőzhetetlenné váljon a szocializmus".[22] E megfontolásból kiindulva tárgyalja például a külföldi tőkések bevonásával különösen az elmaradott nemzetiségi területeken létrehozandó vegyes vállalatok, koncessziók kérdését.

Lenin e fontos elképzelései az 1920-as években — a tőkés erők ellenállása miatt — csak kis mértékben váltak valóra. Jelentőségük a második világháború utáni időszakban nyilvánult meg teljes mértékben. Ekkor az európai népi demokratikus országokban a szocialista fordulatért folyó küzdelem során a népi demokratikus állam rendszabályai és államkapitalista szektora a tőkés szektor igen alkalmas korlátozójának, a szocialista átalakítást előrelendítő tényezőknek bizonyult. Egyes országokban pedig, például Kínában, az NDK-ban és másutt, a szocialista gazdaságpolitika a politikai forradalom utáni gazdasági fejlődés egyik igen jelentős és hatékony formáját képezte.

[21] E folyamat kibontakozását figyelhetjük meg a fejlettebb gazdasággal rendelkező szocialista országokban, ahol első helyre nem annyira a mennyiségi fejlesztés, mint inkább a meglevő termelőerők jobb kihasználásának kérdése kezd kerülni. Ez jut kifejezésre például a gazdasági mechanizmus vitákban. Persze ez a hangsúlyváltás nem jelenti a termelőerők mennyiségi fejlesztésének programjáról való lemondást sem. Ez — legalábbis a kommunizmus felépítéséig — döntő jelentőségű marad.

[22] Lenin: A „baloldali" gyerekességről és a kispolgáriasságról. Művei 27. köt. Szikra, 1952. 335. o., illetve: A terményadóról. Művei 32. köt. Szikra, 1953. 352. o.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésére vonatkozó programot jelentette Leninnek — Engels gondolatai alapján — kidolgozott szövetkezeti terve.

Engels — a szocialista átalakulás utáni időszak parasztpolitikáját elemezve — arról szól, hogy a parasztság szövetkezetekbe szervezése a társadalom nagymértékű segítségével történik, majd a parasztság jobb gazdasági helyzete biztosítja „a központi társadalmi vezetésnek a szükséges befolyást ahhoz, hogy a parasztszövetkezeteket fokozatosan magasabb formára vezesse át . . .”[23] Lenin, Engels tételeit idézve és Engelsszel megegyezően, a szövetkezeti gazdálkodás szakaszát viszonylag rövid átmenetnek tekinti, és ennek megfelelően sehol sem szól egy új szocialista paraszti osztály kialakulásáról, mivel a feltételezett rövid idő alatt ez nyilván nem alakulhat ki.

A szocialista szövetkezetesítés valójában egyúttal egy új osztály, a szocialista parasztság létrejöttére vezetett. Az adott történelmi körülmények között ez azért is következett be, mivel a társadalomnak — ipari elmaradottsága következtében — az iparosításra kellett mobilizálnia az anyagi eszközök túlnyomó részét. A szocialista mezőgazdaság felszerelése ilyen körülmények között oroszlánrészben csak a parasztság saját, jóval korlátozottabb eszközeiből történhetett meg. Ebből is következik, hogy sok nagyüzemi szocialista gazdaság hosszú ideig nem képes meggyőzően dokumentálni a kooperációból, a gépesítésnek már kezdeti fokából is eredő fölényét a kisárutermelés fölött, nem bír ennél magasabb jövedelmet, életszínvonalat nyújtani. A társadalom ilyen fejlődésmenet mellett annyi segítséget tudott már nyújtani a mezőgazdaságnak, hogy a nagyüzemi szocialista mezőgazdaságra való áttérés bekövetkezhessék, de oly nagy gazdasági erőt s ezzel oly mértékű társadalmi befolyást még nem volt képes biztosítani, hogy „a parasztszövetkezeteket fokozatosan magasabb formára vezesse át”. Az Engels említette áttérés idejének elhúzódása, a szövetkezeti gazdálkodás adott szintjén való huzamosabb megállapodás a tulajdon, a munkaszervezési, az elosztási viszonyok sajátos formájának megrögződésére vezet, s ily módon egy új szocialista osztály, a szocialista parasztság kifejlődésének objektív alapját képezi.

A munkásosztály mellett létrejövő másik osztály, továbbá a fizikai és szellemi munka lényeges különbsége következtében megmaradó, sőt számban és jelentőségében megnövekvő értelmiség létezése együttesen egy új osztálystruktúra, a szocialista társadalom osztálytagozódása kialakulására vezet. Ez ismét csak egy új, előre nem látott jelenség, hiszen például sem Marx és Engels, sem Lenin nem szólottak ilyen képződményről. Lenin például a kommunista társadalom első fokáról, a szocializmusról szólva a Közlekedésügyi Munkások Oroszországi Kongresszusán megállapítja: „. . . a szocializmus az osztályok megszüntetését jelenti, amíg pedig lesznek munkások és parasztok, addig lesznek különböző osztályok, és következésképpen nem lehet teljes szocializmus”.[24] Arra, hogy mennyire újonnan jelentkező kérdés volt egy sajátos, újszerű osztálystruktúra kialakulása a szocializmusban, jellemző az a tény is, hogy a Kommunista Internacionálé VI. Kongresszusán 1928-ban elfogadott

[23] Engels: A parasztkérdés Franciaországban és Németországban. Marx—Engels Vál. Műv. II. köt. Kossuth, 1963. 396. o.

[24] Lenin: Beszéd a Közlekedés munkások összoroszországi kongresszusán, 1921. márc. 27.-én Művei. 32. köt. Id. kiad. 287. o. (Vö. még pl. Lenin: Állam és forradalom. Művei 25. köt. Szikra, 1952. 501—502. o.)

program a szocializmust jellemezve e társadalomról a többi között mint olyan közösségről ír, ahol megsemmisítették az osztályokat, és csupán a régi osztálytagozódás maradványai találhatók meg.[25]

Nyilvánvaló, hogy a fejlődés menete másként megy majd végbe ott, ahol a társadalmi viszonyok fejlettebb formákat értek el. Így például Angliában, ahol a paraszti gazdálkodás jelentéktelen, a fejlődés nem vezet majd különálló szocialista paraszti osztály kialakulására. Ugyanígy egy sor országban, ahol a nagyüzemi kapitalista gazdálkodás magas fejlettségi fokot ért el (például az USA-ban) a fejlődés szövetkezeti útja valószínűleg alárendelt, s főleg a kisfarmereknél alkalmazott, nem hosszan tartó átmenet lesz.

Ugyanígy az is természetes, hogy a szocialista építés magasabb szakaszán a szocialista központi társadalmi vezetés nagyobb anyagi segítséget tud majd nyújtani ahhoz, hogy a paraszti szövetkezetek magasabb formára térjenek át, illetve ez az áttérés — és vele együtt az osztály nélküli társadalomra való átmenet — meggyorsuljon.[26]

A szocializmus építéséhez kezdő elmaradott országokban általában véve erőteljesebbnek bizonyulhat a reakciós kizsákmányoló osztályok ellenállása. Lenin írta 1918—19-ben, hogy a megdöntött burzsoázia bizonyos értelemben erősebb az őt megdöntő osztálynál. Erejének forrásai nemcsak a kisárutermelés („A kapitalizmusnak itt rendkívül széles alapja van, gyökerei nagyon mélyek, nagyon szívósak. Ezen az alapon a kapitalizmus fennmarad és újraszületik a kommunizmus elleni legádázabb harcban".[27]), hanem a nemzetközi összeköttetéseinek hatalmas ereje, a sok tényleges kiváltság, a pénz, bizonyos, gyakran igen jelentős ingó vagyon, továbbá összeköttetései, a szervezésben és kormányzásban való jártassága, a kormányzás összes „titkainak„ (fogásainak, eszközeinek, lehetőségeinek) ismerete, magasabb képzettsége, közeli kapcsolata a felsőbb műszaki személyzethez (amely burzsoá módon él és gondolkodik) stb.[28] Ilyen körülmények között az osztályellenség elnyomása megköveteli a proletárdiktatúra leghatározottabb gyakorlását. Sőt, az osztályellenségnek a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követően megnyilvánuló fokozott ellenállása miatt, mint Lenin írta, a szocialista erők arra kényszerültek, hogy mérhetetlenül nagyobb mértékben rombolják le a régi viszonyokat, mint eredetileg tervezték.[29] A harc logikája és a burzsoázia ellenállása kényszerítette őket arra, hogy áttérjenek a harc legszélsőségesebb, legelkeseredettebb módszereire.[30]

Az elmaradott országokban győztes proletárforradalom már a hatalom megragadása után is a dolgozó tömegek tényleges demokráciája, amely messze felülmúlja még a legszélesebb szabadságjogokat biztosító polgári demokráciákat is. Ugyanakkor előfordulhat, hogy a szocialista állam az ellenséges erők-

[25] L. a Komintern programja III. rész. A Komintern VI. Kongresszusának jegyzőkönyve. 6. köt. Állami Kiadó, Moszkva—Leningrád 1929. 23. o. (oroszul)

[26] Ezt bizonyítja az SZKP 1965 februári plénumának döntése, amely az eljövendő években az elmúlt 19 évi agrárjellegű beruházás teljes összegét felülmúló támogatást szándékszik nyújtani a szovjet mezőgazdaságnak.

[27] Lenin: Gazdaság és politika a proletárdiktatúra korszakában. Művei 30. köt. Id. kiad. 96. o.

[28] Lenin: A proletárforradalom és a renegát Kautsky. Művei 28. köt. Szikra, 1952. 257. o.

[29] Lenin: Előadói beszéd a VII. Moszkva-kormányzósági pártkonferencián. 1921. okt. 29. Művei 33. köt. Id. kiad. 75. o.

[30] Uo. 77. o.

kel vívott elkeseredett harc követelményei miatt arra kényszerül, hogy a demokratikus formákat a kívánatosnál lassabban fejlessze. Sőt megtörténhet, hogy a proletárvezetés biztosítása érdekében a demokratizmus már elért formáit korlátozza. Ez jutott kifejezésre például az első szovjet alkotmányban (és a II. világháború után a Román Népköztársaságában), amely megfosztotta választójoguktól a kizsákmányolókat, majd az első szovjet alkotmány azon intézkedésében, amely bevezette a kisárutermelő parasztság és a proletariátus szavazatainak egyenlőtlenségét. Lenin írta, hogy a burzsoázia ellenállása volt a kiváltója annak, hogy a magánsajtót eredetileg engedélyező szovjethatalom kénytelen volt ezt a sajtót megszüntetni.

Nyilvánvaló, hogy olyan országokban, ahol a kispolgárság jelentősége jóval kisebb, ahol a burzsoá reakció erőit nem támogatják egyöntetűen a középosztályok és az értelmiségiek felsőbb rétegei, mint Szovjet Oroszországban a polgárháború és intervenció időszakában, olyan országokban, ahol a szocialista erők kellő kormányzati jártasságra tehettek és tettek szert, a burzsoázia ellenállása számára kedvezőtlenebbek a körülmények. Itt elképzelhető, hogy a demokratikus formák korlátozására nem kerül sor. Ezt egyébként megerősíthetik az európai népi demokratikus országok többségének tapasztalatai: itt az említett választójogi korlátozásokat nem vezették be. Ilyen irányú perspektívát tárnak népük elé a fejlettebb nyugati országok (Anglia, az Egyesült Államok, Olaszország, Ausztria) kommunista pártjainak eddig megjelent és elfogadott programjai. Továbbá a szocialista országok fejlődésével a szocialista demokrácia fejlődésében is nagy előrelépés következik be.

Természetesen egy adott ország vagy országcsoport viszonylagos elmaradottsága és a demokratizmus korlátozott volta között nincs feltétlen összefüggés, ugyanúgy, mint ahogy a fejlettebb gazdasági viszonyok és a demokratizmus kiszélesedése között fennálló összefüggés sem abszolút érvényű reláció. A demokratizmus lehetséges fejlesztését a konkrét történelmi körülmények, az osztályharc adott feltételei jelentősen módosítják. Így például a szocializmus felépítése után a Szovjetunióban a demokratizmus kiszélesedését involváló gazdasági fejlettség ily irányú hatását először a személyi kultusz, majd a Nagy Honvédő Háború körülményei befolyásolták. Vagy például az imperializmus, tehát a klasszikus kapitalizmushoz képest gazdaságilag fejlettebb történelmi korszak „politikai sajátságaihoz tartozik a reakció az egész vonalon".[31] Ma is tanúi lehetünk annak, hogy az állammonopolista kapitalizmus előretörése a fejlett tőkés országokban miként teszi egyre formálisabbá a demokratikus jogokat és intézményeket, megfigyelhető, hogy (pl. a Közös Piacban, a NATO-ban) miként helyezik kis monopolcsoportok vagy nemzetek feletti monopolszervezetek kezébe a nemzeti gazdaság, a szuverénitás feletti rendelkezés jogát, miként vonják ki a demokratikus ellenőrzés alól, és miként teszik lehetetlenné a néptömegek beleszólását az ügyekbe az élet számos területén.

Az elmaradottabb országokban folyó szocialista építés további sajátossága az is, hogy számtalan olyan intézkedést igényel, amelyeket előző fejlődési szakaszokban kellett volna végrehajtani, így például a polgári demokratikus forradalom feladatainak megoldását — teszem az állam és az egyház, az iskola és az egyház elválasztását, a nők egyenjogúsítását, az idejétmúlt szokások elvetését stb.

[31] Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Művei 22. köt. Szikra, 1951. 298. o.

Ugyanakkor a demokratikus hagyományok hiánya miatt növekszik annak a lehetősége, hogy — a gazdasági fejlettség adott fokából, a társadalmi viszonyok állapotából, az osztályharc menetéből egyáltalán nem szükségszerűen következő okokból, pl. hibás politikai koncepciók alapján, az erőszak jelentőségének túlbecsüléséből eredően — könnyebben vezethessenek be a történelmi fejlődés szempontjából indokolatlan, antidemokratikus módszereket és intézkedéseket. Ezt az eljárást nem teszi jogossá és indokolttá még az sem, ha a demokratikus tradíciók hiányával, a nép vezetésre való állítólagos éretlenségével, az ellenséges erők állítólagos veszélyességével próbálják indokolni. (Ez volt például tapasztalható a személyi kultusz kibontakoztatása és indoklása esetében).

Hasonlóképpen általánosságban megállapítható, hogy minél elmaradottabb egy ország, annál erőteljesebb mindazoknak a reakciós szokásoknak, hagyományoknak, intézményeknek a visszahúzó ereje, amelyek nemcsak a kapitalista, hanem a prekapitalista viszonyok megtestesülései is. Annál brutálisabb a burzsoá és egyéb reakciós erők harca és leszámolása a szocialista forradalom, illetve általában a haladás minden erejével.[32]

A kapitalista szempontból elmaradott országok függenek a fejlettebb kapitalista országoktól. Elmaradottságuk miatt védtelenebbekké válnak ezek elnyomó politikájával szemben, kizsákmányolásuknak az alanyai. Alárendelt helyzetük elmélyíti a legkülönbözőbb nacionalista hangulatokat és irányzatokat, a más országokkal szembeni bizalmatlanság, nemzeti elzárkózás, a nemzeti gőg érzését. Ezért ezzel a nemzeti érzékenységgel, sőt nacionalizmussal, amely ez országokban történetileg kialakult, a győztes szocialista forradalomnak huzamos ideig számolnia kell.

Természetesen egyes időszakokban (például az imperialista háborúkban) és rendszerekben (például a fasiszta, vagy egyéb reakciós országokban) még a fejlettebb kapitalista országokban is megtalálható a mesterségesen felkorbácsolt nemzeti uszítás. Sőt ez mint állandóan ható tényező — például a soviniszta nemzeti gőg (a német nacionalizmus, a brit birodalmi gondolat, a francia gloire, az amerikai fajelmélet); a nemzeti és faji megkülönböztetés és üldözés — kisebb-nagyobb mértékben e társadalmak valamennyi osztályánál állandóan is fellelhető. Mégis, a gazdaságilag fejlett országokban a nacionalizmus általában kevésbé jut kifejezésre az elmaradottabb országokéhoz hasonló durva formákban, s általában véve nem annyira intenzív a társadalom túlnyomó többségét átható befolyása sem. Ez érthető is. Egyrészt ezek az országok nem voltak, illetve viszonylag régen voltak nemzeti elnyomás alatt. Másrészt, a köztük levő gazdasági és egyéb kapcsolatok sokasága a nemzeti elkülönülés és az effajta előítéletek eltörlődése irányába hat. Ugyancsak nyilvánvaló, hogy a szocialista fejlődés fejlettebb szakaszán, helyes nemzetiségi és internacionalista politika megvalósítása eredményeként a szocialista országokban levő nacionalizmus fokozatosan talaját és befolyását veszti.

A proletárforradalom győzelme a kapitalista szempontból nem kellően fejlett országokban tehát nem egyszerűen csak mennyiségi elmaradásból fakadó feladatokat, hanem minőségileg újszerű tennivalók sokaságát is előtérbe állít. Ez nemcsak pusztán többlet feladat, hanem egyben a szocializmus időben

[32] Ezt tanúsítja az ez országokban folyó osztályharc, például a Szovjetunióban lefolyt polgárháború, egyes kelet-európai vagy ázsiai országokban ideiglenesen hatalomra került ellenforradalom tobzódása stb.

elhúzódó építésének, továbbá a szocialista fejlődés fáziseltolódásainak is okává válik.

Lenin indirekt módon mindkét vonatkozásra utal: „. . . a fejlett országokhoz viszonyítva az oroszoknak könnyebb volt a nagy proletárforradalmat *megkezdeniök*, de nehezebb lesz *folytatniok* és végleges győzelemre vinniök a szocialista társadalom teljes megszervezésének értelmében" írja például az orosz forradalmat a fejlettebb országokhoz viszonyítva a Harmadik Internacionáléról írt cikkében, majd hozzáteszi: „Kulturáltabb országok, olyan országok szovjet köztársaságainak, ahol a proletariátusnak nagyobb a súlya és befolyása, minden kilátásuk megvan arra, hogy elhagyják Oroszországot, mihelyt a proletárdiktatúra útjára lépnek".[33] Az orosz forradalom viszonyaitól elmaradt kaukázusi szovjet köztársaságok kommunistáihoz szóló írásában pedig így ír: „Több türelmet, óvatosságot, engedékenységet a kispolgárság, az értelmiség és kűlönösen a parasztság irányában . . . Lassúbb, óvatosabb, rendszeresebb átmenet a szocializmusra — ez az, ami a kaukázusi köztársaságok számára, eltérően az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságtól, lehetséges és szükséges. Ezt kell megérteni, s ezt kell tudni megvalósítani a mi taktikánktól eltérően".[34]

Lenin egy későbbi írásában mint általános fejlődéskoncepciót kifejtve mutat rá, hogy az elmaradott országokban végbemenő szocialista forradalom időben elhúzódik. E fejtegetés — közvetve — magyarázatot ad arra is, miért kényszerülnek a kaukázusi országok arra, hogy még az oroszországinál is türelmesebben, óvatosabban, hosszabb idő alatt hajtsák végre a szocialista átalakulást. „. . . az igazán nagy forradalmak azokból az ellentmondásokból születnek, amelyek egyfelől a régi, másfelől a régi átdolgozására irányuló törekvés és az új felé irányuló egészen elvont törekvés között állnak fenn . . . minél élesebb fordulatot tett ez a forradalom, *annál tovább fog húzódni az az időszak*, amelynek folyamán az ilyen ellentmondások egész sora még tartja magát".[35] A továbbiakban Oroszország viszonyaira térve rá megállapítja: „Mi sem vagyunk eléggé civilizáltak ahhoz, hogy *közvetlenül* térjünk át a szocializmusra, bár a politikai előfeltételeink megvannak hozzá".[36] A szocialista átalakulás időbeni elhúzódása tehát egyrészt attól függ, milyen természetű ellentmondások várnak megoldásra, mennyire mély a különböző pólusaik közötti ellentét. Másrészt függvénye annak, hogy milyen mennyiségben állnak fenn ilyen ellentmondások. Egy tőkés szempontból elmaradott országban az ellentmondások oly mértékben felhalmozódhatnak, hogy lehetetlenné teszik a szocializmusra való közvetlen áttérést. Ezek a tények vezetnek a szocialista fejlődés időbeni elhúzódásához.

Lenin megállapításai azonban nemcsak a szocialista építés meglassúbbodását jelzik. Ez az időbeni eltolódás egyben a szocialista építés korábbi fázisbeosztásaira vonatkozó elképzeléseket is messzemenően megváltoztatta.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai, köztük Lenin is, körülbelül 1920-ig úgy vélték, hogy a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet viszony-

[33] Lenin: A Harmadik Internacionálé és helye a történelemben. Id. kiad. 313—314. o.

[34] Lenin: Azerbajdzsán, Grúzia, Örményország, Dagesztán, a Hegyi Köztársaság Kommunistáihoz. Művei 32. köt. Id. kiad. 339. o.

[35] Lenin: Inkább kevesebbet, de jobban. Művei. 33. köt. Id. kiad. 499—400. o. (Kiemelés — K. A.)

[36] Uo. 503. o. (Kiemelés — K. A.)

lag rövid lesz, hogy ennek az átmenetnek már első szakaszára, a szocializmus idejére felszámolódnak az osztályok, elhalványodik a fizikai és szellemi munka, a város és falu különbsége, eltűnnek a nemzetek közötti lényeges különbségek stb. Úgy gondolták, hogy az átmenet idejére a nemzetközi forradalom eredményeként kialakul a szocialista köztársaságok világszövetsége, a tőkés országok pedig rohamos hanyatlásnak indulnak.

Nem így történt. Közel ötven év telt el azóta, hogy a világ első tartósan győztes proletárforradalma diadalmaskodott. A szocializmus és a világkapitalizmus rendszere jó idő óta együttlétezik. Ez idő alatt nemcsak az történt, hogy a szocializmus kilépett egy ország határai közül és világrendszerré fejlődött. A kapitalista országok fejlődése sem állt meg. Jelentős részükben óriási technikai haladás, a társadalmi struktúra jelentős megváltozása, az életszínvonal emelkedése következett be. A hagyományos elképzelésektől eltérően a szocializmus megteremtése nem járt az osztályok felszámolásával. Új, szocialista osztályok alakultak ki. A fizikai és szellemi munka, a város és falu közötti antagonisztikus ellentét megszűnt, de különböző társadalmi csoportokhoz kötöttsége, az örökletes munkamegosztás módosulva megmaradt. A szocialista nemzetek közötti ellentétek antagonisztikus jellege megszűnt ugyan, de a szocialista országok között, eltérő fejlettségi szintjük miatt, jelentős érdekeltérések mutatkoznak, amelyek esetenként nem-antagonisztikus ellentmondásokká fejlődnek.

Ezek a tények a szocializmus építésének fáziseltolódására vezetnek. Legáltalánosabb vonatkozásban a kapitalizmus és a kommunizmus közötti — eddig egységesnek tartott — átmeneti szakasz felbomlására két különböző, önmagukban is viszonylag megrögződött, huzamosabb ideig tartó szakaszra. E különböző szakaszokon belül is megjelentek egyes, nem az adott szakaszokra tartozó feladatok (például a szocialista forradalom időszakában polgári demokratikus tennivalók, sőt prekapitalista időszakhoz tartozó maradványok felszámolása is; a kommunizmus építése során bizonyos korábban elvégzendő feladatok pótlólagos megvalósítása, így a gazdasági integráció, a mezőgazdasági termelés fellendítése stb.). Sőt a szocialista politikai forradalom után — egyes elmaradottabb országokban vagy országrészekben — a különállóvá vált szocialista építési szakasz külön felbomolhat a prekapitalista viszonyokat felszámoló szakaszra, majd a szocialista építés szakaszára (például a keleti szovjet köztársaságokban, Kínában). Az eredmény: a szocialista hatalom megragadása utáni időszak eddig egységesnek hitt fejlődési folyamatának egy sor különálló fázisra osztódása.

Ezzel a szocialista építés különböző változatai alakulnak ki. Ezek — a szocialista építés vágányára való áttérés kiindulópontjai szempontjából tekintve — a következők:

1. Az ősközösségből a szocializmusba való átlendülés (egyes szovjet nemzetiségeknél — pl. jakutoknál).

2. A rabszolgaságból a szocializmusba való átlendülés fázisa (egyes szovjet keleti köztársaságok — például Turkesztán egyes területein, Kína egyes vidékein).

3. A hűbériségből a szocializmusba átlendülés fázisa (egyes szovjet keleti köztársaságok — pl. Kazahsztán, Tatár autonóm terület, Kínában a Tibeti terület, Belső Mongólia, Mongol Népköztársaság).

4. A félfeudális-kapitalista viszonyokból a szocializmusra való áttérés fázisa. Ennek két különböző típusa *a)* Oroszország, egyes európai népi demok-

ratikus országok — Magyarország, Lengyelország, Románia átfejlődése, *b)* Ázsiai népi demokráciák evolúciója, amely az előbbiekhez viszonyítva, bár velük egyenlő társadalmi-gazdasági alakulat viszonyaiból startolt, ez országok gazdasági és társadalmi fejletlensége következtében egy sor külön csoportot képező sajátosság megjelenésére vezetett.

5. Kapitalista szempontból fejlett országok áttérése a szocializmusra (Csehszlovákia, NDK).

Az első három kategóriába tartozó országok a prekapitalista fejlettség szakaszából egyenesen a szocialista építés vágányára lendülnek át anélkül, hogy bejárnák a közbenső stációkat. Ez olyan sajátos problematika, amelyet — bár a fejlődés nem kapitalista útjának megvilágítása szempontjából igen jelentős — kevésbé van módunkban tárgyalni. Itt a szocialista társadalomra való áttérés csakis a testvéri szocialista országok segítségével válhatott valósággá,mivel belső feltételei még a kialakulásnak is csak rendkívül alacsony szintjén voltak.

Rendkívül jelentős — mert a szocialista építés általánosítható tapasztalatai zömét nyújtotta — a negyedik kategória. Ezen belül gazdasági és társadalmi fejlettségbeli szintjük alapján válnak el az ázsiai népi demokratikus országok az európai országok csoportjától. A fejlődés során az előbbi országoknak fokozatosan kell elérniök az utóbbiak szintjét.[37]

A szocialista hatalomátvétel utáni időszakban bekövetkező fáziseltolódás természetesen nem csupán új feladatokat, a szocializmus felépítésének befejezését halasztó mozzanatokat jelent. A megoldásra váró feladatok sikeres, helyes végrehajtása meggyorsíthatja a következő szakaszok feladatainak megvalósítását. Így például a földkérdés lenini megoldása megkönnyítette a mezőgazdaság kollektivizálására való átmenetet, a magyar 1945-ös földreform, a nemzeti demokratikus, antifasiszta politika, a népi demokrácia harcai lehetővé tették, hogy az oroszországi 1917-es októberi forradalomnál jóval szélesebb tömegbázissal (például a középparasztság támogatásával) vívjuk ki a proletárdiktatúrát stb.

Meddig tart az elmaradt országok szocialista forradalma átmeneti időszakának meghosszabbodása, illetve fáziseltolódása?

Ez mindenkor az adott ország „start-helyzetétől" függ. Másrészt, az eddigi tapasztalatok alapján az állapítható meg, hogy a fáziseltolódás a szocializmus felépítése utáni időszak viszonyaira is kihat. Így például a szocialista építés megkezdésekor fennálló helyzetek különfélesége azzal is jár, hogy különbözők lesznek a szocialista országok szocialista építésében elért eredmények, eltérő lesz fejlettségi szintjük. Nemcsak — országok szerint — eltérő, hanem különböző fejlettségű viszonyok is vannak a szocializmus alapjait már megteremtett Bulgáriában, az NDK-ban vagy a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. A felépült szocializmus állapota más képet mutat a Szovjetunióban, mint majd ezekben az országokban. Továbbá, a kommunista társadalom építése idején sajátos és időben is elhúzódó problémát jelenthet majd az előző szakaszban bekövetkezett sajátos fejlődés tovagyűrűző hatása, így pl. nyilvánvalóan hosszabb ideig el fog húzódni a szocialista osztállyá szerveződött parasztság átvezetése a kommunizmus egységes osztálynélküli társadalmába.

*

[37] Az eddigiek során — mivel egészen eltérő probléma — nem tértem rá a szocialista építés kubai, illetve egyéb útjaira, illetve a nem-kapitalista fejlődés kérdéseire. Az ezekben az országokban végbemenő fejlődés — a szocializmus sikeres felépítése esetén — a fáziseltolódások újabb példáját fogja produkálni.

Mindeddig a szocializmus építésének problémáját csak nemzeti vonatkozásában vettük szemügyre. A szocializmus azonban benn él a nemzetközi kapcsolatok rendszerében — itt is példát kell mutatnia, bizonyítania kell a kapitalizmus megmaradt fellegváraival szembeni fölényét, itt is forradalmasítania kell.

Ez a feladat nem merült fel teoretikusan a marxi-engelsi forradalmi koncepcióban, és nem is merülhetett volna fel a fejlett országokban győzedelmeskedő proletárforradalom esetén. Nem okozott volna oly égető problémát, ha az elszigetelt szocialista forradalom győzelme fejlett tőkés országokban következett volna be. De — merjük megkockáztatni a következtetést — akkor is kisebb jelentőségű lett volna, ha a szocializmus felépítésének időbeni eltolódása, a fáziseltolódás kisebb lett volna. Hiszen az első világháborút követő időszakban nagy mértékű volt a széles tömegek nyomora a kapitalizmus fejlettebb országaiban is (például Németországban, Ausztriában), a tartós fogyasztási cikkek tömegtermelésére irányt vevő „fordi forradalom" még nem bontakozott ki, az élenjáró országok és a Szovjetunió között a tömegfogyasztási cikkek termelése és fogyasztása közötti különbség (amely pedig a két rendszer között a tömegekért folyó harc igen jelentős befolyásolója) nem volt oly nagy mértékű, mint később s jelenleg.

A két típusú társadalom között e téren mutatkozó színvonalkülönbség jelentőssé válásában döntő szerepet játszott az imperializmus erőinek az a politikája, hogy a győztes szocialista országok elmaradottságát fokozzák, s a fejletlen állapotból való kikerülést megnehezítsék. Erre a maga idején Lenin is utalt. „A nyugat-európai kapitalista hatalmak — részben tudatosan, részben ösztönösen — minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy visszavessenek bennünket, hogy az oroszországi polgárháború elemeit felhasználják az ország lehető legteljesebb tönkretételére. Az imperialista háborúnak éppen ilyen kimenetele természetesen jelentékeny előnyöket ígért: ha nem is döntjük meg Oroszországban a forradalmi rendet, legalábbis megnehezítjük számára a fejlődést a szocializmus felé — körülbelül így okoskodtak ezek a hatalmak . . . A forradalom teremtette új rendet nem döntötték meg, de arra sem adtak neki lehetőséget, hogy azonnal olyan lépést tegyen előre, amely igazolta volna a szocialisták jövendőléseit és módot nyújtott volna arra, hogy rendkívüli gyorsasággal fejlessze a termelőerőket, mindazokat a lehetőségeket, amelyekből kialakult volna a szocializmus . . ."[38]

Az intervenció leverését követően ezt a politikát követte az imperializmus a blokáddal, az embargóval, a kereskedelmi kapcsolatok korlátozásával stb; a második világháborúban a második front megnyitásának elodázásával, valamint a háború megnyerése szempontjából olyan teljesen értelmetlen rombolásokkal, amelyeket a szovjet hadsereg által felszabadítandó területeken elkövettek, (egyrészt a fasiszták elkeseredett utóvédharcai, a „felperzselt föld" taktikája, másrészt Drezda, Pilzen és más városok, ipari központok terrorbombázása a nyugati hatalmak légierői által). A második világháború után a szocialista országokkal szemben ismét meghirdetett embargó, a korlátozások politikája hasonló célokat követett és követ.

A két világrendszer közötti szintkülönbség megnövekedése (döntően a fogyasztási cikkek vonalán) összefüggött azzal is, hogy az élenjáró kapitalista országok már fejlett termelési kapacitást fejleszthettek, korszerűsíthettek to-

[38] Lenin: Inkább kevesebbet, de jobban. Id. kiad. 500. o.

vább, állíthattak át a fogyasztási cikkek tömegtermelésére, míg a szocialista országokban a termelőerők kellő kifejlesztése, az alapvető cikkek előállítása volt és egyideig marad is a döntő feladat.

Bárhogyan alakult is történelmileg, a fennálló helyzet jelentős befolyással bír a szocializmus fejlődésére. Egyrészt nehezíti a fejlettebb kapitalista országokban a rendszer elleni proletárforradalmi mozgalmak erőteljesebb fellendülését. Másrészt jelentősen befolyásolja a nemrég felszabadult fejletlen kapitalista országok haladó erőinek választását a két rendszer között; gátolja a következetes küzdelmet a gyarmatosítás minden formája ellen és az új szocialista rend felépítéséért. Végül — és ez egyáltalán nem lebecsülendő tényező — oly magasra állítja a fejlett kapitalista országok utolérésének mércéjét, hogy ez a kommunizmusba való átmenet idejének további eltolódásához vezethet.

Az elmondottak az elmaradottabb, valamint a szocialista átalakulás anyagi feltételeinek teljes kialakulását még el nem ért országok szocialista forradalmainak ebből következő néhány sajátosságát érintették. (Természetes, hogy ehelyütt csupán néhány gondolat felvetésére szorítkozhattunk.) De már ezek jellemzése is megmutatja: sikeresnek bizonyult tapasztalataik a szocialista építésnek nem univerziális, hanem sajátos esetét, tapasztalatát, modelljét jelentik.

*

Milyen általános következtetések adódhatnak a kapitalista szempontból elmaradott országok szocialista forradalmainak elemzéséből?

1. A szocialista hatalom kivívására való érettség foka és a szocializmus felépítésének üteme, időszakának terjedelme között nincs egyenes arányosság. Ennek figyelmen kívül hagyása a kapitalizmus megdöntése utáni építés nehézségeinek lebecsülésére vezet, s ezzel mindenfajta kalandorpolitika elméleti alapjává válhat.

2 Minél kevésbé fejlett egy ország kapitalista szempontból, annál hosszabbá válik a szocializmusba való átmenet ideje, annál több nem szocialista jellegű feladat és fejlődési fázis ékelődhet be a szocialista átalakulás „normális" folyamatába. (Természetesen még ekkor is viszonylag gyorsabb az egyik társadalmi formációból a másikba való átmenet, mint korábban, teszem azt a feudalizmusból a kapitalizmusba való átfejlődés idején). Az átmenet e feladatok ignorálásával, fejlődési szakaszok átugrásával nem gyorsulhat meg, hanem csakis *a)* e feladatok marxista-leninista szellemben történő megoldásával, *b)* a fejlődés szakaszossága olyan figyelembe vételével, hogy az egyes szakaszok teendőinek végzésekor már szem előtt tartják a következő szakaszok feladatait, optimálisan törekednek megteremteni, előkészíteni, kimunkálni a megoldásukat elősegítő feltételeket, *c)* az adott feladatok elvégzése során elnyert tömegtámogatást felhasználják a következő szakaszok feladatainak megoldásában stb.

3. Amint a fáziseltolódás során szükségessé vált tennivalókat elvégezték, elkerülhetetlen az átmenet a magasabb szakaszra, elkerülhetetlen a régi fázisok feladatainak megoldását szolgáló eszközök, eljárások felváltása az új fázisnak megfelelő módszerekkel. Így például az elmaradottság diktálta feszítettség, a demokratikus formák fentebb említett korlátozásai, a diktatórikus formák, módszerek erőteljesebb alkalmazása stb. — a háborús vagy egyéb

rendkívüli körülmények időszakát kivéve — a fejlettebb szakaszra való rátéréssel érvényüket vesztik. További fenntartásuk csak a személyi kultusz vagy egyéb antidemokratikus jelenségek kialakulására vezethet. (Másrészt a személyi kultusz konzerválja is a korábbi időszakok túlhaladottakká vált normáit, rendszabályait, viszonyait).

*

Önkéntelenül adódhat a kérdés: ha a szocializmus győzelme az elmaradottabb országokban ilyen nehézségekkel járt, ilyen új és bonyolult feladatokat támasztott, ennyire kihatott az átalakulás végbemenésének idejére és fázisaira, akkor — Plehanov szavaival — nem volt-e felesleges fegyvert fogni? Erre a kérdésre — egyik utolsó munkájában — a mensevik Szuhanovval és rajta keresztül az egész szociáldemokrata opportunista vonallal, a „nem kellett volna fegyvert fogni" hangulataival vitatkozva már meggyőzően megfelelt Lenin. „'Oroszország még nem érte el a termelőerők fejlődésének azt a fokát, amelyen lehetséges a szocializmus.' Egyre ezen a tételen rágódnak a II. Internacionálé hősei és köztük természetesen Szuhanov is . . . És ha úgy adódott, hogy a helyzet teljes kilátástalansága megtízszerezte a munkások és parasztok erejét és ezáltal lehetővé tette számunkra, hogy másképp térjünk át a civilizáció alapfeltételeinek megteremtésére, mint valamennyi többi nyugat-európai államban? . . . miért nem szabad nekünk azzal kezdeni, hogy előbb forradalmi úton kivívjuk e meghatározott színvonal előfeltételeit, *s az után*, már a munkás-paraszt hatalom és a szovjet rend alapján induljunk el utólérni a többi népet?"[39]

III.

Milyen általános elvi-módszertani következtetések fakadnak az elmondottakból?

1. Mindenekelőtt az, hogy a szocialista építés marxi programja legáltalánosabb vonatkozásaiban, a cél és az út legáltalánosabb vonásainak megjelölésében bizonyul univerzális érvényűnek. A szocialista építés gyakorlati tapasztalata azt bizonyította, hogy a konkrétabb feladat-megjelölések csak a fejlettebb kapitalista országok vonatkozásában bizonyultak megközelítően helyeseknek (így pl. Csehszlovákia háború által kevésbé sújtott részeiben). Valószínű, hogy a további fejlődés során — fejlett kapitalista országokban győzedelmeskedő proletárforradalmak esetében — a marxi—engelsi hipotézisek — módosítva a módosítandókat — megközelítően fedni fogják a szocialista fejlődés menetét.

2. A Szovjetunió szocialista építésének speciális körülmények közt szerzett tapasztalata kilépett nemzeti kereteiből, s részben nemzetközi érvényességgel is bíró tapasztalatnak bizonyult. Mint az általa elért eredmények bizonyították — e „taktika példa lehetett más országok számára". Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a Szovjetunióban az egyedi, a sajátos, nemzeti fejlődés adta problémák és ellentmondások mellett s velük összefonódva létrejöttek minden országnak a szocialista forradalomra vezető ellentmondásai is,

[39] Lenin: Forradalmunkról. Uo. 478—479.

s ennélfogva a Szovjetunió a szocialista átalakulás útjára lépő *minden* ország számára adhatott és ad bizonyos tapasztalatokat. Ebben az értelemben szólott Lenin arról, hogy „forradalmunk *egyes alapvető vonásainak* a szó legszorosabb értelmében, azaz olyan értelemben kell nemzetközi jelentőséget tulajdonítani, hogy nemzetközi érvényűek, vagyis történelmileg elkerülhetetlen, hogy nemzetközi méretekben megismétlődjék az, ami nálunk történt".[40]

Másrészt, a szovjet forradalom és a Szovjetunióban folyó építő munka egy viszonylag fejletlen országban végbemenő forradalom és szocialista építés *különleges* példája volt. Ezért Lenin, még ugyanazon az oldalon, a fenti gondolat szerves folytatásaként a következőket írja: „Persze, igen nagy hiba volna, ha túloznánk ezt az igazságot, ha forradalmunk *egyes alapvető vonásain túlmenően is kiterjesztenők érvényességét*".[41]

A szovjet tapasztalat azonban, ha nem is adhat minden ország számára teljes mértékben érvényes tapasztalatokat, a világ túlnyomó részének, az elmaradott országoknak az alapvető vonásokon túlmenően is fontos tanulságokat nyújthatott és nyújtott. (A második világháború után a szocializmus útjára lépő országok a szocialista építésük megkezdésekor a Szovjetunióéhoz hasonló fejlettségi fokon voltak, illetve a háború rombolásai következtében hozzá hasonló szinten állókká váltak!) Ebben szerepet játszott pl. az is, hogy a Szovjetunió tapasztalata — amelyet sokszor differenciálatlannak tekintenek (amihez a dogmatizmus leegyszerűsítő eljárása is hozzájárul) — valójában a szocializmus különböző körülmények, fázisok közti sikeres felépítésének példája is: a fentebb megjelölt első négy változat mindegyikére van sikeresnek bizonyult modellje. Így ezen a kereten belül, a szocializmus útjára lépő minden országnak a tapasztalatok megfelelő tárházát nyújtja.[42]

Vajon a szovjet tapasztalatok nemzetközi érvényűeknek bizonyulása azt jelenti-e, hogy univerzális jelentőséggel is bírnak? Nem. Bármennyire sokfélék is a Szovjetunió szocialista építésének tapasztalatai — ezek elmaradott — az elmaradottság különböző szintjein levő — országok sikeresnek bizonyult szocialista építésének tapasztalatai. A kapitalista országok többsége ma a Szovjetunió kezdeti időszakához hasonló (vagy még alacsonyabb) fejlettségi fokon áll, és ezért számukra rendkívül jelentős és útmutató lehet és lesz is az első szocialista ország tapasztalata. Mivel azonban megváltoztak a szocialista építés feltételei (nem egy elszigetelt országban kell építeni, hanem olyan világban, ahol megjelent a szocialista világrendszer, ahol külső segítséget nyújtanak a szocialista országok, ahol kibontakozik az antiimperialista irányzatok, országok jelentős tábora stb.), mivel jelentős fejlődés történt a technika, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok terén stb. ez a tapasztalat nem jelentheti az egyedüli irányvonalat számukra.

[40] Lenin: „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége. Művei 31. köt. Id. kiad. 5. o. (Kiemelés — K. A.)

[41] Uo. (Kiemelés — K. A.)

[42] Csak sajnálni lehet, hogy teoretikusan nincsenek kellőképpen feltárva, még a Szovjetunióban sem, a szövetségi köztársaságoknak, országrészeknek a szocializmus építése során szerzett speciális tapasztalatai. Ez az építés, bár jelentősen magán viselte a dogmatizmus, a személyi kultusz leegyszerűsítő, uniformizáló bélyegét, az élet tényeinek hatására mégis számos olyan sajátossággal bír, melyek elemző értékelése egy sor elmaradott ország szocialista fejlődését gyorsíthatná meg. Sajnálatos módon a mi viszonyaink ilyesfajta elemzésével sem lehetünk teljesen megelégedve.

Még kevésbé jelentheti a múltbeli szovjet tapasztalat a szocialista építés modelljét a jövőben a szocializmus útjára lépő fejlett kapitalista országok számára. Ez országok viszonylatában elsősorban nem az elmaradott állapotokból való „start" és a szocializmus ily körülmények közti elérésének tapasztalatai, hanem a fejlett szocialista társadalomnak a kommunizmus elérését szolgáló intézkedései szolgálhatnak — mutatis mutandis — értékes tanulságul. (Ennek elemzése azonban már nem tartozik a jelen tanulmány körébe.)

Míg minden egyetemes érvényű irányvonal egyben nemzetközi is, addig a nemzetközi jelentőséggel bíró irányvonal (a jelen esetben a Szovjetunió szocialista építésének tapasztalata) nem bizonyul feltétlenül univerzálisnak.[43] Bármilyen sok országnak adhat is részleges útmutatást, bármennyire benne rejlik mint egyesben a szocializmus építése minden alapvető vonásának, tehát az univerzálisnak az alapja — nem az egyedüli, mindent átfogó modellje a szocializmus átépítésének. Erre utal indirekt módon a Komintern programja is. E dokumentum leszögezi: „A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése, amely az imperializmusban kiéleződik, létrehozta a kapitalizmus különböző típusait, érettségének különböző fokait az egyes országokban, létrehozta a forradalmi folyamat specifikus feltételeit. Ezek a körülmények történelmileg teljesen elkerülhetetlenné teszik *a proletariátus hatalomra kerülésének különböző útjait és ütemét*, szükségszerűvé teszik . . . *a szocializmus építése különböző formáit az egyes országokban.*[44]

A szocialista építés különböző formáinak létezése azonban nemcsak ellene szól annak, hogy egy adott ország vagy országcsoport szocialista építésének tapasztalatait kanonizálják, hanem egyben a szocialista építés egy sor új, más országban is alkalmazható módszerének és tapasztalatának létrejöttére vezet. A szocialista átalakításnak a marx—lenini elmélet és módszer segítségével felmért és irányított sajátos programjai és végrehajtásuk a különböző országokban az új és újabb tapasztalatok és ezzel a szocialista építésre vonatkozó különböző modellek kialakulásával járnak együtt. Ilyen értelemben minden országban ugyancsak megtalálható a szocialista építés univerzális

[43] A nemzetközi érvénnyel bírónak és az egyetemes érvényűnek erre az elválasztására Marx is példát nyújt. Vázolván az eredeti felhalmozás útját, azt az utat, amelyen Nyugat-Európában a tőkés gazdasági rend a hűbéri rend öléből megszületett, leszögezi, hogy ami Angliában történt, az a kevésbé fejlett országok saját jövőjének képét mutatja. Nyugat-Európa valamennyi országa ugyanazt a fejlődést futja be. (Marx: A Tőke I. köt. Előszó az első kiadáshoz. Továbbá uo. 24. fej.) Marx egy, az „Otyecsesztvennije Zapiszkki" c. lap szerkesztőségéhez 1877-ben írt levelében ugyanakkor tiltakozik N. K. Mihajlovszkij orosz narodnyik teoretikus azon eljárása ellen, hogy ezt a történelmi vázlatot, amelyet ő a nyugat-európai kapitalizmusról adott, mindenáron egy történelembölcseleti elméletté alakítja át a fejlődés egyetemes útjáról, amelyet minden népnek sorsszerűen végig kellene járnia, bármilyenek is a történelmi körülmények, amelyek között él. (Marx 1877 novemberi levele az „Otyecsesztvennie Zapiszki" szerkesztőségéhez. Marx—Engels Vál. lev. Id. kiad. 370—371. o.) 1881-ben Zaszulicsnak szóló levelében Marx újra hangsúlyozza: „Ennek a folyamatnak 'történelmi elkerülhetetlensége' *kifejezetten Nyugat-Európa országaira korlátozódik*". (Marx 1881. márc. 8-i levele V. J. Zaszulicshoz. Uo. 405. o.) Marx is, Engels is egy ideig a nyugat-európai fejlődéstől eltérő evolució adott tényeiből és az általuk nyújtott lehetőségekből vezették le a szocialista társadalomra való átmenetnek az előző részben tárgyalt másik — a nyugat-európaitól különböző — útját. Amint tehát a fejtegetéseikből kiderül, a több országra — egész Nyugat-Európára — vonatkozó, azaz nemzetközi érvénnyel bíró történelmi szükségszerűség nem feltétlenül bizonyul egyetemes érvényű szükségszerűségnek.

[44] A Komintern programja IV. rész. 8. pont. Id. kiad. 36. o.

modelljének csírája. Így például Kubában egy monokultúrás, Közép- és Dél-Amerika körülményeihez képest viszonylag fejlett ország szocialista építésének speciális útjával találkozhatunk, a fejlett tőkés országok szocialista átalakítása tudományos programjának kialakítása felé tesznek jelentős lépéseket például Olaszországban az olasz kommunisták stb.

Mindezek következtében a szocialista építésre vonatkozó marxista programok pluralitása alakul ki. Leszámítva az egyes országok speciális körülményeihez alkalmazkodó és speciálisan nemzeti jellegű vezérfonalakat, a szocialista fejlődés különböző fázisaira, különböző körülmények közötti formáira vonatkozó modellek jelennek meg. Ezek nem zárják ki egymást, mindegyik a maga feltételei, a maga keretei között igaz, bármelyiknek az érvényességi körén túl való kiterjesztése viszont súlyos hibákhoz vezet. Így a szocialista fejlesztés túlhaladott szakaszát képviselő (vagy még a személyi kultusszal is terhelt) szocialista építési modell visszaerőszakolása a munkásmozgalomra épp oly súlyos dogmatikus hiba, mint amilyen lenne pl. a hagyományos koncepció vagy az ún. olasz út ráerőltetése az elmaradottabb ázsiai országok szocialista építésére.

Az általános marxi—lenini elmélet és módszer alkalmazásán, a társadalom szocialista átalakítására vonatkozó célok és az út legáltalánosabb vonásainak megjelölésén túl éppen az új viszonyok felépítésére vonatkozó marxi—lenini alapokon nyugvó programok, modellek pluralitása biztosítja a szocialista átalakulásra vonatkozó marxi—lenini koncepció egyetemességét. Nem egy ország (vagy országcsoport) még oly gazdag tapasztalatához kötésében, hanem a szocialista építésre vonatkozó általános marxi—lenini elvek *mellett* az alkotó marxista gondolkodásban, elemzésben, differenciált szocialista építési modell kialakításának képességében — és ezért a legeltérőbb feltételek közti átalakulás kérdéseire választ adás képességében — található meg a szocializmus építésére vonatkozó marxi—lenini elvek univerzalitása![45]

3. A szocialista építés nemzeti, nemzetközi és univerzális jellemzőinek megkülönböztetése mind általános elméleti, mind gazdaságelméleti és gazdaságtörténeti szempontból igen lényeges feladat. Egyrészt a speciálisan nemzeti elemnek az általános érvényű tapasztalatokból való kiszűrése lehetővé teszi, hogy elkerüljék más országok szocialista építése lényegtelenebb, egyedi, esetleges mozzanatainak mindenfajta másolását, és ezzel a lehetőségekhez képest kiküszöböljék ezt a más országokban teljesen feleslegest a szocialista építés gyakorlatából. Másrészt az adott ország viszonyaiban a sajátos nemzeti elem fellelése, az ennek megfelelő építési irányvonal kialakítása lehetővé teszi, hogy megszabaduljanak a szocialista átalakítás tennivalóinak sablonos megvalósításától, s messzemenően aklimatizálják és ezzel az adott ország dolgozó tömegei saját ügyévé tegyék a szocializmus általános elveit.[46]

[45] Erre utal magának Leninnek több idevágó megjegyzése is. Kiindulva abból, hogy Oroszország fejlődése bizonyos sajátszerűségeket mutathat fel, amelyek természetesen a világfejlődés általános vonalán maradnak, de mégis megkülönböztetik forradalmát a nyugat-európai országok forradalmaitól, Lenin nem szűnt meg hangsúlyozni: „A szovjet rendet és a proletárdiktatúra különböző formáit *csakis több ország dolgozza ki és alakítja majd ki véglegesen*". (Lenin: Az arany jelentősége. Művei 33. köt. Id. kiad. 97. o.) Továbbá: „. . . az állam szovjet típusát *csak több ország munkásosztályának gyakorlati tapasztalatai alapján sikerül majd* 'befejezni' ". (Egy újságíró jegyzetei. Uo. 196—197. o.) (Kiemelés — K. A.)

[46] Ennek a differenciálásnak elmulasztása vezetett a személyi kultusz idején és hatására a szovjetunióbeli tapasztalatok mechanikus másolására.

A nemzetközi jelentőségű vonások kiemelése a nemzetiek közül a nagyjában azonos időszakokban és viszonyok közt tevékenykedő proletárforradalmi mozgalmak számára lényeges elvi és módszertani útmutatásokat nyújthat, a szocializmus építése útjainak megközelítő pontosságú kijelölésére szolgálhat. Ugyanakkor a nemzetközi érvénnyel bírónak az univerzális jellegűtől való megkülönböztetése lehetővé teszi, hogy elkerüljék az egy adott viszonyok és időszakok közt szerzett, mégoly sikeresnek, másutt is alkalmazhatónak bizonyult tapasztalat, irányvonal, modell kanonizálását, s ezzel lehetővé teszi a más feltételek, időszakok, körülmények közt elkerülhetetlenül eltérő újszerű utak keresését.

*

A marxizmus—leninizmust nem egyszer igyekeztek eltemetni ellenfelei, ellenségei. Ennek egyik eszmei fegyvere volt a marxizmus prognózisainak csődjéről, az elvei gyakorlatra való alkalmazhatatlanságáról szóló fentebb már említett legenda. A marxizmus azonban, minden paradoxon, az elvek és a gyakorlati építés minden látszólagos ellentmondása ellenére egyre fejlődik, egyre szélesebb körökbe hatol, a marxi szocializmus egyre több ország vezérfonalává válik az új társadalom építésében.

Mivel magyarázható ez? A történelmi fejlődés, a szocializmus diadala az elmaradott országokban korrigálta az eredeti marxista programnak a fejlett országok fejlődéséből kiinduló és ez országok proletármozgalmaira irányuló beállítottságát, ebből származó korlátozottságát, és kiegészítette e programot az elmaradott országok szocialista építésére vonatkozó tapasztalatokkal. Ezzel a marxizmus—leninizmus a Föld országai többsége számára az új, haladó viszonyok építésének megközelítően pontos vezérfonalát nyújthatta és nyújtja is.

A történelmi fejlődés során a Föld csaknem valamennyi országában megteremtődtek a gyökeres szocialista átalakulás objektív feltételei, vagy legalább is kifejlődőben vannak.

A kapitalizmusra s ellentmondásaira vonatkozó marxi—lenini megállapítások fényesen beigazolódnak. Ennek csak egyik — indirekt — beismerése a marxi elidegenedés-gondolat széles körű torzított felhasználása, a technicizmus, az ipari társadalom különböző elméletei elterjedése, a „marxizálás" a burzsoá ideológusok részéről, a másik — a közvetlen — bizonyíték a polgári értelmiség jelentős részének a marxizmushoz való őszinte közeledése.

A történeti és az ideológiai fejlődés egyaránt igazolja a marxi—lenini prognózisok beteljesülését. Ily módon aktuálissá válnak a régi társadalom radikális átalakítására vonatkozó marxi—lenini megoldások is. Minél pluralisztikusabbak ezek a megoldások és ennélfogva minél jobban alkalmazkodnak az egyes országok, országcsoportok és történelmi időszakok speciális körülményeihez, annál inkább bizonyulnak az új társadalmat építő erők előtt az átalakítás egyedül elfogadható irányvonalának.

О НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЗНАЧИМЫХ ЧЕРТАХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Артур Киш

Общеизвестно, что до сего времени социалистическая революция и социалистическое строительство последовали в странах, отсталых в капиталистическом отношении.

В связи с этим в статье исследуется в первую очередь вопрос о том, противоречит ли этот результат концепциям Маркса и Энгельса (как это утверждают идеологи буржуазии, а также теоретики социал-демократии). Далее, в статье дается ответ на вопрос о том, последствием каких причин является победа социалистической революции в странах, отсталых в капиталистическом отношении. Статья доказывает, что классики марксизма как теоретически, так и на основании анализа русской действительности — как это видно из их переписки с русскими революционерами — в одно время предполагали, что социалистическая революция не только начинается на Востоке, но и — победив в этом районе — пойдет по своеобразному пути. Далее автор рассматривает вопрос о том, в чем состоит причина того, что осуществился этот прогноз, и социалистическая революция не одержала победы в развитых капиталистических странах.

Вторая часть статьи указывает на те проблемы, которые поднимает строительство социализма в отсталых странах. Автор останавливается на вопросе о том, что отсталость значительно влияет на программу развития производительных сил, специфически воздействует как на складывание производственных и классовых отношений, так и на формирование явлений надстройки. Победа революции и социалистическое строительство в неразвитых капиталистических странах влечет за собой затягивание перехода к коммунизму, многостадийность, смещение фаз коммунистического строительства. Все эти специфические черты накладывают свою печать на мирное сосуществование и на ход мировой революции.

В последней части работы на основании сказанного делается заключение относительно того, что марксовская теория социалистического строительства, так же как и опыт социалистического строительства в Советском Союза, имеющий международное значение, лишь в наиболее общих чертах и лишь частично обладает универсальным значением. Марксистская концепция социалистического строительства становится принципом универсального значения потому и тем более, что не только содержит в себе опыт отдельных стран, и даже групп стран, а и тем, что — сохраняя по-прежнему действительные общие положения классиков относительно социалистического строительства — превращается в плюралистическую концепцию, что в ней все шире и полнее охватывается богатый опыт фактического социалистического строительства в различных странах и в различных исторических условиях.

THE NATIONAL AND UNIVERSAL FEATURES OF THE BUILDING OF SOCIALISM

by A. Kiss

It is generally known that socialist revolution and development have occurred only in countries which — from a capitalist viewpoint — happen to be underdeveloped.

The study first examines whether this contradicts the conceptions of Marx and Engels (as the bourgeois ideologists or social democratic theorists claim). Then he attempts to answer why socialistic revolution has been successful in countries underdeveloped according to capitalist standards. The article proves that at one time the classical authors presumed — both on the basis of theory and on the actual conditions in Russia — that the socialist revolution will begin in the east (this may be seen in their correspondence with Russian revolutionists) and that after its victory in the region of world socialism will develop in an own special way. The author later discusses why this "prognosis" was realized and why the socialist revolution failed in the advanced capitalist countries.

The second half of the article presents the problems of the building of socialism in underdeveloped countries. He points out that the lag has a considerable influence on the development of the forces of production and it has a particular effect on the development of various phenomena connected with production, class relations and the superstructure.

The victory of the revolution and the building of socialism in the countries underdeveloped according to the standards of capitalism cause the delay of the transition to communism, its division into several phases and the shift of the final phases of communist construction. All of these factors affect peaceful co-existence and the course of world revolution.

In the last part of the study the author concludes that the Marxian theory of the building of socialism as well as the internationally valid experiences of the Soviet Union in building socialism are valid only in their most general form and not equally so for every country. The Marxian concept of socialist construction becomes a universally valid principle if it contains more than the experiences of one or another country or of a particular group of countries, if besides including the still valid universal theses of the classical authors on the building of socialism the conception becomes pluralistic, i.e., if in the possible most comprehensive way it includes the rich concrete experiences of the building of socialism in the various countries, among the most different historical circumstances.